

УДК 321.18: 32.019.51:295.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.23>

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЙ І ПРАКТИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ТЮРКСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ (581–587 РР.)

Віктор Мельник

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Історія політичних вчень пізньої античності та раннього середньовіччя повна білих плям, які ще чекають на своїх дослідників. Особливо складною для вивчення та характеристики залишається проблема осмислення феномена «політичного» кочівницькими спільнотами Центральної Азії. Затиснуті між Візантією (захід), Персією (південь) та Китаєм (схід), тюркські племена запозичували ззовні різноманітні соціально-політичні теорії. Суттєво вплинули на формування Тюркського каганату (552–603 рр. н. е.) теоретичні настанови китайських та елліністичних (зокрема, візантійських) мислителів. Однак цей вплив відбувався доволі своєрідно. Оскільки тюрки не мали власної писемної літератури, передача будь-яких знань, зокрема й політичних, здійснювалась в усній формі. Це примушує нас вдаватись до методики реконструкції і більше уваги приділяти фону взаємодії теорій та ідей – безпосередній політичній історії. Отже, ідеологеми та політичні філософеми доводиться демонструвати поряд із чистою фактологією. Наведемо лише кілька ключових фактів того часу. В 581–585 рр. каганом Тюркського каганату був Бага-Ишбар, тоді як на чолі Китаю знаходився Вень-Ді – засновник династії Суй. Цей період став вирішальним для долі Тюркського каганату. У 581–584 рр. Вень-Ді розв'язав війну проти тюрків, анулювавши всі попередні мирні домовленості. Війна відбувалась із великими втратами для китайців. Лише організація повстання в тюркських кочовищах допомогла Вень-Ді перемогти. В 584 р., нав'язавши тюркам громадянську війну, імператор Вень-Ді уклав із Бага-Ишбаром нову мирну угоду. За її нормами всі кочовища східнотюркської орди переходили під сюзеренітет китайської династії Суй. Це рішення привело до розпаду Тюркського каганату на східну орду та західну орду. У 586 р. Бага-Ишбар наново підтвердив китайцям свою васальну присягу, а в 587 р., за китайської підтримки, ліквідував рух опору на теренах сучасного Узбекистану (в Бухарі). Дотичними до цих процесів виявились візантійський імператор Маврикій (582–602), бухарський вождь Апа-хан, західнотюркський лідер Кара-Чурин-Тюрк, а також багато інших персоналій. У викладеному політико-історичному контексті нас цікавлять передусім реконструкція практики нав'язування сюзеренітету, політична технологія організації повстання в тилу ворога, а також політичне використання буддистської і несторіанської теорій. Певний політологічний інтерес мають також концепт «гідрологічної політики» Вень-Ді та розробка ідеї «степового візантійства», вперше обгрунтованої Львом Гумільовим.

Ключові слова: династія Суй, Тюркський Ель (каганат), політичні теорії пізньої античності, політична думка кочівників, східна і західна орда, мирний договір 584 року, степове візантійство, гідрологічна політика Вень-Ді, повстання Апа-хана (Тореме́на), буддистська політика Татпар-кагана, концепція сюзеренітету в династії Суй.

Вступ. Наша стаття присвячена проблематиці взаємодії політичних теорій і практик Тюркського каганату та Суйського Китаю в період 581–587 рр. Для історії зарубіжних політичних вчень це питання залишається надзвичайно важливим, оскільки йдеться про період централізації Китаю, про спроби формування уніфікованої Тюркської держави (каганату), про намагання Східної Римської імперії (Візантії) поширити християнство та власні полі-

тико-правові практики на терени Центральної Азії [1, pp. 386–399]. Лев Гумільов навіть називав християнське проникнення в межі тюркського і китайського впливів «степовим візантійством» [2, с. 46–57]. При цьому варто пам'ятати, що в той період китайська політична ідеологія уособлювалась буддистськими теоріями [3, с. 106], тоді як тюркські традиції належали релігійно-філософській системі тенгріанства [4; 5; 6].

Великий Тюркський каганат, що іменувався в офіційних документах «Вічним Тюркським Елем», проіснував з 552 по 603 рр. [5, с. 100–102; 7, с. 28, 40, 109]. Однак його стрімке ослаблення почалось між 581 та 585 рр. [5, с. 103–106], призвівши до краху державно-правової організації об'єднаного тюркського світу. Ми пропонуємо пов'язати початок занепаду Тюркського каганату з невдалою зовнішньою політикою Татпара-кагана (роки правління: 572–581 рр.) [8, с. 82–83]. При цьому основні невдачі та помилки були допущені каганом саме на візантійському і китайському напрямках. Оже, «тихе» протистояння візантійських (західних) та китайських (східних) ідеологічних імперативів привело Тюркський каганат до політичного краху.

Ідеологічні передумови кризи в Тюркському каганаті. Тюркський каганат в 581 р. простягнувся від китайського Жовтого моря до східноєвропейської річки Дніпро. Зрозуміло, що багатоманіття підкорених народів не сприяло монолітності цього державного утворення. Тим паче, що з 567 р., коли тюркська орда форсувала Волгу та увійшла в Дніпро-Донське міжріччя [9, с. 147–148], де-факто існували два центри владних повноважень – західна орда [8, с. 83] (на чолі з ябгу – спочатку Істемі-каганом, потім – Жутань-ханом, ще пізніше – Кара-Чурин-тюрком) та східна (алтайська) орда [8, с. 83] (на чолі з великим Гектюрк-каганом).

Становище західної тюркської орди було досить специфічним. Вона традиційно, з часів союзних угод 560–570-х рр. знаходилась у зоні геополітичних інтересів Візантії [5, с. 106–108]. Офіційний Константинополь прагнув використати західнотюркську орду для розгрому свого екзистенційного суперника – Сасанідського Ірану [10, р. 649–650].

На початку 580-х рр. східноримський (візантійський) імператор Маврикій (роки правління: 582–602) зумів відновити стабільні зв'язки між різними кочівницькими племенами Східної Європи. Особливу увагу він приділив утригурам та хозарам. Ці східноєвропейські степові племена стали «улюбленцями» як Тюркського каганату, так і Східної Римської імперії (Візантії), що, звичайно ж, створювало для них атмосферу підвищеного економічного благополуччя, збільшувало загальний добробут правлячої верхівки. Багаті подарунки з Константинополя (де-юре «Нового Рима»), посольства від Константинопольського патріархату, вигідні пропозиції візантійських центуріонів Таврії поступово зробили владу тюрків навколо Меотиди (Азовського моря) абсолютно ефемерною [11, с. 305–306; 12, с. 67]. Маврикій налагоджував зв'язки, які ще імператор Юстиніан Великий (роки правління: 527–565) встановив з окремими племенами (утригурами, кутригурами, хозарами, сабірами, аланами, гревтунгами-остготами), компактно розселеними на величезному просторі між Дніпро-Бузьким лиманом і прикаспійською дельтою Волги. Відчутного впливу візантійці не мали тільки в огузьких кочовищах (огузи в подальшому стали предками печенігів, а потім сприяли утворенню модерного туркменського народу). Відповідно, можемо стверджувати, що в другій половині VI ст. н. е. огузи виконували роль східнотюркських «наглядачів» у володіннях західнотюркської орди.

Як бачимо, візантійське проникнення в межі західнотюркської орди готувало ґрунт для подальшого її відокремлення. Політична ситуація, незважаючи на всю військову міць, складалась не на користь тюрків. Залишалось лише дочекатись проблем у кочовищах східнотюркської (алтайської) орди.

Двері для внутрішніх чвар серед тюркських племен першим відкрив Татпар-каган (572–581), прийнявши у 574 р. буддистське віросповідання [8, с. 83]. Межі Елю, завдяки походам ябгу-Істемі та Мугана-кагана (роки правління: 553–572), розтягнулися в той момент на територію, що охоплювала більшу частину Великого шовкового шляху [8, с. 78; 13, с. 27–35]. Зрозуміло, китайці, головні ініціатори цього торговельного шляху, були вигодонабувачами, зацікавленими в політичній могутності тюрків. Однак китайці також розуміли, що без їх культурно-релігійного втручання Тюркський каганат, приймаючи правила гри Юстиніана Великого, дуже швидко християнізується та візантинізується [яскраві приклади впливу: 14, р. 47–58; 15, с. 415–422]. Ось чому китайці почали злагоджену пропаганду проти несторіанських, монофізитських і ортодоксальних священників усередині Елю. Татпар-каган підпав під вплив буддистських агітаторів і вирішив оголосити буддизм основним віровченням Тюркського каганату.

Однак, поки Татпар-каган керувався порадами буддистських ченців, організувавши навіть походи проти міст Східної Римської імперії в Криму і на Кавказі (роки тюрксько-візантійського конфлікту: 575–582) [5, с. 106–108; 11, с. 305], усередині самого Китаю відбулись важливіші геостратегічні зміни. Китай, раніше роздроблений на протиборчі «царства» та «династії», вперше за кілька століть об'єднався під єдиною владою дуже харизматичного лідера – легіста Веня-Ді (справжнє ім'я – Ян Цзянь; роки життя: 541–604) [3, с. 104].

Цивілізаційне значення китайських династій «Суй» і «Тан». Веня-Ді заснував династію Суй (581–618 рр.), яка, хоча і ненадовго, але зуміла об'єднати величезні терени Північного і Південного Китаю, зробила басейни річок Хуанхе і Янцзи єдиним політичним простором і, врешті-решт, знищила могутність Тюркського Елю. Зрештою, саме Суйський Китай підготував ґрунт для формування і зміцнення влади наступної династії Тан (618–907 рр.), під керівництвом якої Китай досягне небувалої могутності, а його передові загоны навіть вийдуть на межі слов'янсько-тюркських племен Східної Європи (за одними даними – до Волги, за іншими даними – до Дону). Дійшовши в VII столітті до узбережжя Каспійського моря і Волги, воїни династії Тан не тільки налагодять безпосередній контакт зі Східною Римською імперією, але і повністю нівелюють контроль тюрків над транзитом і перевантаженням товарів уздовж Великого шовкового шляху. Цей крок раз і назавжди знищить ідею загальнотюркської єдиної державності [16, р. 31–53].

Ідеологічний спадкоємець політики Веня-Ді (роки правління: 581–604), Танський Китай, уже в 650 р. подолає демографічну позначку в 70 мільйонів осіб і вперше становитиме реальну загрозу залишкам Сасанідського Ірану. Останнє відіграє важливу роль у недопущенні стрімкої ісламізації тюрків, омріяної арабськими завойовниками. Забігаючи наперед, зазначимо: арабська «конкіста» (від лат. «завоювання») Азії та Середземномор'я тривала із 632 по 655 рр. Вона закінчилась втратою основних, з погляду економіки та збору податків, азіатських і африканських провінцій Східної Римської імперії, а також призвела до повної окупації Персії мусульманами. Сасанідський Іран не просто припинив своє існування. У 650–655 рр. він готувався арабськими завойовниками як плацдарм подальшої переможної ходи ісламу в Індію та Євразійський степ. Однак Танський Китай (618–907) зупинив мусульман, у тому числі і в низці прикордонних зіткнень. Варто згадати китайсько-арабські битви при Аксу (717 р.) та на річці Талас (751 р.) [17; 18]. Ці бойовиська – відправна точка для налагодження відверто союзницьких зв'язків між офіційним Чан'анем (столиця Китаю) і офіційним Константинополем (столиця Східної Римської імперії), котрі об'єднувалися не тільки наявністю спільного ворога (Арабського Халіфату), але й спільним бажанням зберегти соціально-економічний оплот пізньої античності – Великий шовковий шлях. Прибравши східнотюркську (алтайську) орду з ланцюжка адміністрування

транзиту товарів, китайці династії Тан посварили цю гілку тюркських племен із Візантією, що, зрештою, чотириста років потому, призвело до Манцикертської катастрофи 1071 р., коли східноримський імператор Роман IV Діоген (роки правління: 1068–1072) потрапив у тюркський полон. Внаслідок перемоги під Манцикертом тюркське плем'я сельджуків протягом восьми років (1072–1080 рр.) вчинило те, що не вдалося арабам в 632–655 рр. – повністю окупувало внутрішню частину Малої Азії, колонізувало її і змішалася з давнім грецьким/вірменським населенням. Так почалося зародження турецької нації [19]. Однак на той час (XII століття) уже не існувало ані Танського Китаю (618–907 рр.), ані Сасанідського Ірану (224–655 рр.), ані Тюркського каганату (552–603 рр.). Вижила тільки Східна Римська імперія.

Політика імператора Веня-Ді. Отже, сам того не підозрюючи, китайський імператор Вень-Ді (581–604) заклав фундамент для успішного правління засновника танської династії – Лі Юаня (618–626) [3, с. 105].

Вень-Ді прославився як великий будівельник. У 586 р. суйський імператор почав будівництво грандіозної і найважливішої в історії Китаю інженерної споруди – Великого каналу, що з'єднав північнокитайську річку Хуанхе з південнокитайськими річками Янцзи і Хуайхе [3, с. 105]. Завдяки «гідрологічній» політиці імператора в 589 р. його військам вдалося остаточно підпорядкувати владі династії Суй різноманітні сепаратистські «царства», такі як «царство Чень». Будівництво Великого каналу, як колись будівництво Великої китайської стіни або прокладання Великого шовкового шляху, створило економічні передумови для повноцінного політичного об'єднання північних і південних ханьців [3, с. 105]. З огляду на велике значення цих відмінностей навіть на сучасному етапі розвитку Китайської Народної Республіки (дихотомія «Північ / Південь»), можемо собі тільки уявляти характер і вплив етнокультурних відмінностей між південними і північними предками сучасних китайців у ті далекі часи, коли пізня античність трансформувалась у добу раннього середньовіччя [16, р. 31–53].

У 581 р. Вень-Ді оголосив «недійсними» всі чинні доти угоди і домовленості між офіційним Чан'анем і алтайською ставкою Тюркського каганату [5, с. 108]. Ця подія припала якраз на час обрання нового кагана тюрків – Бага-Ишбара (китайською – «Шаболіо», роки правління: 581–587) [5, с. 106, 108]. Відповідаючи на дипломатичний випад китайців, східнотюркська орда, включаючи потужне далекосхідне плем'я киданів, здійснила спробу масштабного вторгнення в межі північного Китаю, де вперше зазнала поразки від суйських підрозділів [5, с. 108–109].

Хоча опонент Веня-Ді, полководець Гао Баоін перейшов на сторону тюрків, здавши їм укріплене місто Ліньюйчжень, імператор Вень-Ді зумів відігнати тюрків від кордону. Наприкінці 581 р. китайські зодчі і ремісники поспішали закінчити ремонт Великої китайської стіни, яка, втім, не захистила імперію Суй від нового вторгнення Бага-Ишбара.

Каган зібрав 400-тисячне військо і почав «праведний похід» вглиб Китаю [5, с. 109–110]. Йому сприяла наявність потужного приводу. У 581 р. Вень-Ді ініціював фізичне винищення родичів Цянь Цзінь – дружини кагана, котра мала китайське походження. Оскільки родичі кагана по лінії дружини належали до «чжоуських царів», Бага-Ишбар оголосив: об'єднання Китаю є міжнародним злочином, бо здійснюється шляхом винищення інших правлячих династій.

Війна 582–583 рр. йшла з особливою суворістю. Жорстокість, виявлена з обох сторін, стала ознакою відродження традиційної боротьби кочівників Монголії / Алтаю проти хліборобів долин Хуанхе / Янцзи [1; 18]. Реальним приводом до війни було взаємне усвідомлення правителями Тюркського каганату і Китаю, що об'єднання китайських царств

в єдину імперію Суй (потім Тан) згодом призведе до зміцнення позицій офіційного Чан'яна на всьому просторі Далекого Сходу [20, р. 119–148].

Отже, китайці епохи династії Суй планували відновити свої цивілізаційні претензії на глобальне управління і безпосереднє адміністрування Великого шовкового шляху. Іншої мети у Веня-Ді навіть і не могло бути. Вся могутність наново відродженого Китаю могла полягати лише в ефективному управлінні експортно-імпортними операціями вздовж ключового торговельного шляху. Факт, що спочатку Жужанський (330–552), а пізніше і Тюркський (552–603) каганати відібрали в китайців їхнє культурно-економічне творіння (Великий шовковий шлях) викликав бажання покінчити з кочівниками раз і назавжди. Заради цієї мети Веня-Ді оголосив у 581–582 рр. загальну мобілізацію на підвладних династії Суй теренах [5, с. 109].

Організація китайцями повстання проти тюркського кагана. Втім, у 582 р. тюрки Бага-Ишбара ще могли спиратися у своїй тактиці на внутрішні протиріччя серед самих китайців. Далеко не всі чжоусьці змирилися з проголошенням династії Суй, а на півдні Китаю мобілізація взагалі проходила мляво, з огляду на невгасаючі сепаратистські тенденції [3, с. 104]. Своєю чергою Веня-Ді теж не витрачав часу дарма. Його розвідники і купці вели підригну роботу прямо в кочовищах східнотюркської орди, де спромоглися організувати потужне повстання проти Бага-Ишбара на чолі з алтайським вождем Апа-ханом [5, с. 110]. У цьому їм особливо допомогли буддистські монахи.

Поки основні тюркські сили билися з китайським полководцем Ян Данем в областях Увей, Тяньшуй, Цзіньчен, Ян'ань, Хунхуа, а також грабували околиці Ючжоу, сам каган Бага-Ишбар, разом з особистою охороною, повернувся назад у монгольський степ, де вирізав усіх родичів Апа-хана, особисто вбив його матір і постановив позбавити Апа-хана права на володіння будь-якими кочовищами в межах Тюркського Елю [5, с. 110].

Зрозуміло, що Бага-Ишбар (581–587) жадав проводити власну централізаторську політику, подібну до політики Веня-Ді (581–604) [5, с. 111]. Останній точно так само жорстоко вбивав і знищував усіх можливих претендентів на трон. Особиста жорстокість Веня-Ді може порівнюватись лише із зростаючим політичним значенням об'єднаного Китаю, який завдяки новій династії знову оголосив цілому світу про свою могутність [20]. Каган Бага-Ишбар, на відміну від Веня-Ді [1; 16], не зміг утримати баланс між силами різних кланів і марнославними полководцями. Тюркський правитель вбив родичів Апа-хана і дуже сильно прорахувався в подальшій реакції підлеглих воїнів. Близько ста тисяч добре підготовлених і споряджених воїнів його орди покинули свої позиції у Китаї, повернувши мечі та стріли проти кагана [5, с. 111].

Отже, у 582 р. Апа-хан не просто вижив. Він став символом опору умовно «демократичних» кіл тюркської спільноти умовно «деспотичному» режиму Бага-Ишбара, який намагався розбудовувати внутрішню політику на китайський лад [5, с. 110–111]. Саме Апа-хан, званий у джерелах «Тоременом», очолив опір китаїзації Тюркського Елю і оголосив, що навіть сама війна проти китайців і тривале перебування тюрків у межах Суйської імперії ведуть виключно до запозичення чужих алтайським номадам політичних і правових традицій, побутових звичаїв і стилю життя [18].

Отже, Апа-хан (Торемен) перетворився на збірний образ борця проти буддизму, конфуціанства і легізму. Власне, Апа-хан став першим серйозним противником єдності Тюркського Елю, непорушного у своїх кордонах із часів Мугана-кагана (553–572). Важливо, що Апа-хан був найстаршим сином Мугана-кагана. Ще в 581 р. він розглядався курултаєм як реальний претендент на трон, здатний змінити пробуддистську політику Татпара-кагана (572–581). Втім, погану службу Апа-хану зіграло його походження. Маги Апа-хана мала

статус звичайної наложниці Мугана-кагана, не була його формальною дружиною. Відповідно, титул кагана Апа-хан не отримав, але натомість здобув чималі кочовища в так званих «північних землях Або», де очолив телеську орду дінлінів [5, с. 103–104].

У 583 р. Апа-хан мужньо бився проти китайського полководця Ян Даня, але в результаті інтриг послів Веня-Ді [5, с. 110] виявився вождем найпотужнішого повстання в історії Тюркського Елю. Формальні права на престол додавали Апа-хану ваги в очах не тільки племен Євразійського степу, але також дозволили Апа-хану створити власну ставку для контактів із послами східноримського імператора Маврикія (582–602) та іранського царя Ормізда Тюркзаде (579–590).

У той час як китайці ждали використовувати Апа-хана для знищення Тюркського Елю зсередини, сам Апа-хан хотів використовувати китайську міць для утвердження тюркського тенгріанства [18]. Послідовно виступаючи проти насильницького навернення в буддизм часів Татпара-кагана (572–581) і політичної китаїзації Бага-Ишбара (581–587), Апа-хан намагався лавіювати між пробуддистськими та прохристиянськими (несторіанськими) силами, завдяки чому запам'ятовувався як перським, так і східноримським хроністам [21].

Мирна угода 584 р. та її наслідки. Організація повстання через підконтрольних буддистських ченців виявилась чудовим інструментом, що швидко локалізував тюркську загрозу централізаторській політиці династії Суй [1]. У результаті Бага-Ишбар був вимушений закрити очі на те, що десятки тисяч його одноплемінників загинули під час походу в Китай і перший попросив у Веня-Ді «укладення миру». Відповідне посольство розпочало переговори, і незабаром, у 584 р. Тюркський Ель і Суйський Китай офіційно уклали мирний договір [5, с. 111–112].

Якими були положення угоди 584 р.?

Найголовніше – східнотюркська орда визнавала сюзеренітет династії Суй та офіційно переходила на військову службу китайцям (про західнотюркську орду в угоді не йшлося). Крім того, тюрки виводили всі підрозділи з Китаю, не заважали Веню-Ді закінчити зміцнення Великої китайської стіни і, головне, надавали китайцям дуже великі політичні, економічні, релігійні права на території каганату [18]. Хоча більшість радників кагана не бажали зростання китайського впливу і, тим паче, встановлення китайського сюзеренітету, вони підтримали прохання Бага-Ишбара про мир, оскільки подальша війна могла привести до розпаду Елю. Очевидно, східні тюрки не сприймали суйський сюзеренітет як відверту трагедію, прагнучи виграти час для перегрупування військ і відновлення внутрішньополітичної стабільності в межах каганату. Зовсім інакше думали тюрки західні.

Апа-хан був єдиним, хто відмовився визнавати законність угоди з Суйським Китаєм. Лідер повстання закликав «усіх незгодних» у свою ставку Пайкенд, розташовану поблизу Бухари (сучасний Узбекистан) [5, с. 112]. Саме території Согдіани він проголосив «законною власністю» «справжньої» орди і звідти зробив ряд грабінницьких набігів на північні кордони Сасанідського Ірану. Розв'язане Венем-Ді для досягнення перемоги у війні з Бага-Ишбаром повстання тепер виходило з-під контролю та перетворювалось на серйозний чинник міжнародної нестабільності [18].

Цікаво, що, перш ніж Апа-хан облаштувався в околицях Бухари, він поїхав у кочовища огузів та хозарів, де був дуже добре прийнятий Кара-Чурин-Тюрком – ябгу західнотюркської орди [5, с. 110–111]. Останній, будучи сином провізантійського ябгу-Істемі, мав постійні контакти з послами Східної Римської імперії, котрі намовляли тюрків Согдіани до походу в Персію [21]. Отже, протиіранська акція Апа-хана цілком могла бути спрямована на отримання східноримської дипломатичної підтримки. Це припущення набуває реальних рис, якщо ми звернемося до ключового положення мирного договору 584 р. –

запровадження сюзеренітету династії Суй над східнотюркською ордою. Коли ця новина дійшла до відома багатурів (знатних воїнів) західнотюркської орди, Тюркський Ель перестав існувати як політична єдність.

Проголошення буддизму офіційною релігією Татпаром-каганом в 574 р. ще могло бути інтерпретоване західними тюрками як частина внутрішньополітичного процесу [8, с. 83; 22, р. 97–108]. Однак, коли Бага-Ишбар, майже вигравши жорстоку війну в Китаї, заради задоволення своїх особистих амбіцій та ліквідації заволоду Апачана, вирішив не просто помиритися з китайцями, але і визнати їхню верховну юридичну владу (тимчасово), він мимоволі дав старт розпаду Тюркського Елю на китаїзовану східну [6; 18] і християнізовану західну [23] частини. Традиційні вірування тюрків (тенгріанство) опинились посередині, що не дозволило тенгріанству розвинути до рівня організованої світової релігії [4].

Мирний договір 584 р., як того і хотів вмілий політик Вень-Ді, запустив маховик розкладання і смуту в Тюркському каганаті. Тепер китайцям залишалося лише допомагати своїм агентам впливу ліквідувати осередки опору, зосереджені на перевалочних пунктах Великого шовкового шляху. Головним осередком такого опору на початку 585 р. виявилась согдійська Бухара під командуванням Апачана.

Уже навесні 585 р. Бага-Ишбар почав наступ проти Апачана. Цілком ймовірно, Апачан вимушено проголосив себе верховним правителем Тюркського каганату, що, звичайно ж, викликало негативне ставлення до нього і з боку західнотюркського ягю Кара-Чурина. Ось чому, на наш погляд, Кара-Чурин ситуативно підтримав «урядові сили» Бага-Ишбара [5, с. 114].

Не дочекавшись підтримки від провізантійських сил західнотюркської орди, Апачан оголосив себе поборником тенгріанства і здійснив експропріацію майна у несторіан і християн-ортодоксів Бухари. Це викликало невдоволення всіх, хто мав відношення до Великого шовкового шляху [24, с. 12]. Бухарці, підлеглі Мервській несторіанській митрополії, протягом 586 р. остаточно перейшли на бік Бага-Ишбара [24, с. 13], спокусившись обіцяними пільгами для торгівлі в Суйському Китаї.

В 587 р., за участі військ Кара-Чурина, каган Бага-Ишбар розгромив загопи Апачана в кривавій Бухарській битві. При цьому в битві загинули абсолютно всі дружинники Апачана – жодної людини не взяли в полон. Пораненого Апачана поплічники Бага-Ишбара кинули в мішок із бджолами, де той помер жахливою смертю [24, с. 12–13].

Перед розгромом Апачана з'єднаними тюркськими військами стався ще один важливий для історії політичної думки факт. У 586 р. Вень-ді змусив кагана Бага-Ишбара «на колінах» прийняти грамоту про інкорпорацію всіх кочовищ Тюркського каганату «до складу» Китаю. Цього він домогся, шантажуючи Бага-Ишбара допомогою Апачана [25].

Як відомо, протягом кількох днів за участі всієї східнотюркської знаті відбувалась суперечка між каганом Бага-Ишбаром і суйським послом Юей Цінцзе. Китайські джерела всіляко підносять мужність посла, який відмовився зменшити імператорські домагання навіть тоді, коли тюркські воїни спробували його розтерзати. Посол не тільки домогся підтвердження мирної угоди 584 р., а й надав Бага-Ишбару «грамоту» («ярлик») на «князювання і керівництво тюркськими племенами» [25]. При цьому в офіційних китайських документах Бага-Ишбар проголошувався вождем «підлеглих варварів» [18].

Висновки. Знищення Апачана, хоча і стало спільним походом Бага-Ишбара і Кара-Чурина, не привело до очікуваного результату – об'єднання тюркських західної та східної орди. Більшість представників знаті з обох боків вважали кагана зрадником. Оскільки клятва Бага-Ишбара «на вічну вірність» імператору Веню-Ді в 586 р. прозвучала як керівництво до дій усім тюркам, західнотюркська відповідь не забарилася. Огузи, абари,

вся сукупність народів Середньої Азії між Синцзяном і Каспійським морем визнали своїм каганом Кара-Чурина. Хоча він офіційно і не провів обряд власного посвячення в кагани, побоюючись долі Апа-хана, цей великий державний діяч зайнявся облаштуванням самостійності західнотюркської орди [5, с. 116; 21]. Для захисту від потенційно ворожих акцій Бага-Ишбара Кара-Чурин налагодив самостійні дипломатичні відносини з імператором Венем-Ді (581–604) [5, с. 112]. По суті, описувані події вже дають змогу констатувати політичний розпад Тюркського Елю на східну і західну частини. Саме в цій дезінтеграції почалося зародження політичних традицій сучасних народів Центральної Азії [26].

Список використаної літератури

1. Skaff Jonathan Karam. Ideological Interweaving in Eastern Eurasia: Simultaneous Kingship and Dynastic Competition, 580–755. *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity: Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250–750 N.* Di Cosmo & M. Maas (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2018. Pp. 386–399. DOI: 10.1017/9781316146040.028
2. Гумилев Л.Н. *В поисках вымышленного царства*. Санкт-Петербург : Азбука, 2014. 480 с.
3. Янгутов Л.Е., Марханова Т.Ф. Легизм и буддизм в истории формирования империй Цинь и Сунь. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2020. № 65. С. 101–110.
4. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Алматы : КазНПУ им. Абая, 2012. 256 с.
5. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. Москва : Клышников и Комаров и Ко., 1993. 536 с.
6. Кляшторный С.Г., Савинов Д.Г. *Степные империи древней Евразии*. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ. 2005. 346 с.
7. Амрахов Маис. Возникновение государственности и формы землевладения у тюрков. Баку : Мутарджим, 2011. 120 с.
8. Ганиев Р.Т. Древние тюрки и Китай в 553–581 гг.: приемы и методы внешней дипломатии. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 418. С. 78–84. DOI: 10.17223/15617793/418/10
9. Мельник В.М. Юридическая правосубъектность Тюркского каганата (552–568 гг.): ирано-византийский аспект. *Юридичний вісник. Юридический вестник. Law Herald*. 2020. №4. С. 139–155.
10. Çağlayan Yegane. V-VII. Yüzyıllarda Uluslararası Ticarete Bizans ve Sasani Rekabeti. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2020 Vol. 8. Issue 2. Pp. 645–653.
11. Айбабин А.И., Хайрединова Э.А. Крымские готы страны Дори (середина III–VII вв.). Симферополь : Антиква, 2017. 368 с.
12. Болгов Н. Между империей и варварами: финал античности на Боспоре Киммерийском. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2004. № 4. С. 39–76.
13. Аюбов А.Р. Особенности эволюции согдо-тюркских взаимоотношений в раннем средневековье. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук*. 2017. № 1 (70). С. 27–35.
14. Babayarov Gaybulla, Kubatin Andrey. Byzantine impact on the iconography of western Turkic coinage. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2013. Volume 66. Issue 1. Pp. 47–58. DOI: <https://doi.org/10.1556/aorient.66.2013.1.3>
15. Баратова Л. С. Византийско-согдийско-тюркский симбиоз на монетах Средней Азии. *Second International Congress on Türk Civilization, Bishkek, October 4–6. 2004*. Bishkek, 2004. Pp. 415–422.
16. Holcombe Charles. Chinese Identity During the Age of Division, Sui, and Tang. *Journal of Chinese History 中國歷史學刊*. January 2020. Volume 4, Issue 1. Pp. 31–53. DOI: <https://doi.org/10.1017/jch.2019.37>.

17. Li Jumei. Preparation of Tang Chang'an Persian Studies. *Proceedings of the 4th International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE-2018)*. Zhengzhou University, 2018. Pp. 238–241.
18. Yihong Pan. *Son of Heaven and Heavenly Qaghan; Sui-Tang China and its Neighbors*. Bellingham: Western Washington University, 1997. XVI+428 pp.
19. Гусейнов Р.А. Последствия сражения при Манцикерте (1071 г.) для Закавказья. *Византийский временник*. 1969. Том XXIX. С. 148–152.
20. Weizhan Meng, Weixing Hu. Reacting to China's rise throughout history: balancing and accommodating in East Asia. *International Relations of the Asia-Pacific*. January 2020. Volume 20, Issue 1. Pp. 119–148. DOI: <https://doi.org/10.1093/irap/icy022>
21. Феофилакт Симокатта. *История* / Вступ. ст. Н.В. Пигулевской. Пер. С.П. Кондратьева. Москва : Арктос; Вика-пресс, 1996. 272 с.
22. Yoshida Yutaka. Sogdian Version of the Bugut Inscription Revisited. *Journal Asiatique*. 2019. Volume 307. Issue 1. Pp. 97–108. DOI: 10.2143/JA.307.1.3286342
23. Мамбеталиев А.Э. След Христа на шелковом пути. Bishkek : Janyzak Print, 2013. 53 с.
24. Наршахи Мухаммад. История Бухары / Пер. с перс. Н. Лыкошина. Ташкент, 1897. 128 с.
25. Бичурин Н.Я. (Иакинф). *Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена*. Москва -Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. Т. I. С. 235–239.
26. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Ленинград : Изд-во АН СССР, 1927. 256 с.

INTERACTION OF POLITICAL THEORIES AND PRACTICES OF STATE FORMATION IN GÖKTÜRKS-CHINESE RELATIONS (581–587)

Viktor Melnyk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The history of the political ideas of late antiquity and the early Middle Ages is full of white spots that are still waiting for their researchers. The problem of understanding the phenomenon of “political” by nomadic communities in Central Asia is particularly difficult to study and characterize. Caught between Byzantium (west), Persia (south) and China (east), the Turkic tribes borrowed various socio-political theories from outside. The formation of the First Turkic Khaganate (552–603 AD) was significantly influenced by the theoretical guidelines of Chinese and Hellenistic (Byzantine) philosophers. However, this influence was quite peculiar. As the Turks did not have their own written literature, the transfer of any knowledge, including political, was carried out orally. This forces us to resort to the method of reconstruction and pay more attention to the background of the interaction of theories and ideas – directly to the political history. Thus, ideologies and political imperatives of social life have to be demonstrated alongside political history events. Here are just a few key facts of the time. In 581-585 AD, the kagan of the Turkic Khaganate was Ishbara Qaghan, while at the head of China was Emperor Wen of Sui, the founder of the Sui dynasty. This period was decisive for the fate of the Turkic Khaganate. In 581–584 AD, Emperor Wen of Sui declared war on the Turks, annulling all previous peace agreements. The war was a great mistake for the Chinese. Only the organization of the uprising in the Turkic nomads helped Emperor Wen of Sui to win. In 584 AD, imposing a civil war on the Turks, Emperor Wen of Sui made a new peace treaty with Ishbara Qaghan. According to its norms, all the nomads of the East Turkic horde passed under the suzerainty of the Sui dynasty. This decision led to the disintegration of the Turkic Khaganate into the Eastern Horde and the Western Horde. In 586 AD, Ishbara Qaghan reaffirmed his vassal oath to the Chinese, and in 587 AD, with Chinese support, he eliminated the resistance movement in modern-day Uzbekistan (Bukhara). The Byzantine emperor Maurice

(582–602), the Bukhara leader Apa Qaghan, the West Turkic leader Tardush Yabghu, as well as many other personalities were involved in these processes. In this political-historical context, we are primarily interested in the reconstruction of the practice of imposing suzerainty, the political technology of organizing an uprising in the enemy's rear, and the political use of Buddhist and Nestorian theories. Emperor Wen of Sui concept of "hydrological policy" and the development of the idea of "steppe Byzantium", first substantiated by Lev Gumilev, also have a certain political interest.

Key words: Sui dynasty, Turkic Khaganate, political theories of late antiquity, political thought of nomads, Eastern and Western hordes, peace treaty of 584 AD, steppe Byzantium, hydrological policy of Emperor Wen of Sui, Apa Qaghan uprising, Buddhist Taspar Qaghan, the concept of suzerainty in the Sui dynasty.